

ШКІЛЬНИЙ БУЛІНГ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Розглядається поширеність проявів систематичної та довготривалої агресії в шкільному середовищі. Описано основні компоненти, форми булінгу та статусно-рольову структуру даного явища. Визначено специфіку та передумови, які сприяють появі систематичної та довготривалої агресії в шкільному середовищі.

Ключові слова: агресія, булінг, шкільне середовище, рольова структура булінгу.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день надзвичайно гостро постає проблема агресивних проявів у міжособистісних стосунках учнівської молоді. Особливого розповсюдження набувають прояви систематичної, довготривалої агресії одних учнів по відношенню до інших, коли в ситуацію прояву агресії поступово "включається" весь учнівський клас. Перші систематичні дослідження прояву систематичної та довготривалої агресії серед учнівської молоді займалися скандинавські вчені у 1970-х роках і вони визначили дане явище поняттям "булінг". На початку 1980-х років ситуацію повторювальної та систематичної агресії між працівниками на робочих місцях досліджував шведський вчений Х.Лейман, котрий визначив це явище через поняття "мобінг". Учені з Великобританії, Австралії та Японії почали співпрацювати з дослідницькою групою Норвегії для вивчення явища булінгу у школах, а вчені з Німеччини, Франції, Угорщини, США і Австралії залучилися до співпраці з дослідницькою групою в Швеції, для дослідження мобінгу на робочих місцях. Оскільки майже одночасно досліджувати прояви систематичної та довготривалої агресії стали дві групи науковців, то було прийнято, що поняття "булінг" застосовується щодо шкільних ситуацій, а термін "мобінг" – щодо ситуацій на робочих місцях [12].

Актуальність вивчення цього явища у наш час обумовлюється тим, що по-перше, збільшується кількість фіксованих випадків даного явища. Так, за даними західних, а саме норвезьких дослідників було виявлено, що 12,5% учнів піддавалися регулярним нападам агресії з боку однолітків кожного дня; 17,2% учнів – один раз на тиждень; 13,7% учнів – один раз на місяць та 28,9% учнів – один чи два рази на рік. За даними турецьких дослідників від 10% до 30% дітей та молоді залучені в процес булінгу. За даними грецьких досліджень 2000-х років від 15% до 30% учнів піддаються постійній та систематичній агресії з боку однолітків. За даними британських дослідників 27% учнів початкової школи піддаються знущанням та 10% учнів середніх шкіл [20].

Дослідження булінгу в сучасних російських школах практично не проводиться, але все ж таки, за даними досліджень 2000-х років, 16% дітей кожного року піддаються знущанням та 23% учнівської молоді – кібербулінгу [2].

Дослідження 2000-х років українських науковців носять поодинокий характер. За їхніми даними 13,3% учнів часто потрапляють в ситуацію булінгу, 44,7% учнів періодично потрапляють в ситуацію знущання над ними [1]. Результати дослідження "Насильство в школі", проведеного у чотирьох регіонах України, показали, що третина з 1236 учнів 20 шкіл Київської, Кіровоградської, Вінницької та Черкаської областей (від 24% до 37%) зазнавала фізичного чи психологічного насильства у школі [3]. Проблема булінгу є не лише педагогічною проблемою, але й соціальною, оскільки призводить до збільшення проявів насильства, жорстокості, адикцій та девіантної поведінки серед молоді.

По-друге, ситуація булінгу призводить до низки педагогічних (шкільна дезадаптація, академічна неуспішність), психологічних (психологічні розлади, закріплення в свідомості негативних уявлень про себе, зниження самооцінки, порушення соціалізації, соціальна дезадаптація), медичних (травматизація) наслідків.

По-третє, проблема досліджувалась переважно західними науковцями. В Україні не проводяться систематичні загальнонаціональні дослідження цього явища (лише поодинокі), і тому не недостатньо запропонованих методів профілактики та корекції даного явища.

По-четверте, на сьогоднішній день не існує єдиного розгорнутого визначення даного явища, використовуються різні терміни, переважно західні, немає україномовного визначення та немає одностайності у розумінні сутності булінгу як соціально-психологічного феномену.

Метою статті є теоретичний аналіз феномену шкільного булінгу, виявлення особливостей його прояву та причин, передумов його появи.

Результати теоретичного аналізу. Першим проблемою булінгу почав займатися норвезький учений Д. Ольвеус, який визначив дане явище в шкільному колективі як ситуацію, в якій учень неодноразово, тривалий час стає об'єктом негативних дій та нападів з боку одного учня чи кількох учнів. Явище булінгу носить колективний характер та засноване на соціальних стосунках у групі. На думку Д. Ольвеуса, булінг включає три важливі компоненти: булінг є агресивною поведінкою, що включає в себе небажані, негативні

дії; булінг є явищем довготривалим та систематичним; булінг характеризується нерівністю влади або сили [14; 19].

Майже всі дослідники визначають булінг як довготривалу та систематичну агресію, але, окрім цього, дане явище розглядають як "підтип агресії", який може приймати багато форм, і фізичних і словесних (Е. Пелігріні, С. Салмівалі); деструктивну взаємодію (Р. Дж. Хезлер), частину соціального життя групи (Е. Роланд), неодноразовий напад – соціальний або вербальний – з боку тих, хто має вищий статус (В. Бесаг), тривале, усвідомлене насильство спрямоване проти людини, яка не в змозі захиститися у фактичній ситуації (Д. Лейн) [3; 16].

Не кожне здійснюване насильство є булінгом. Серйозність і тривалість цього процесу безпосередньо пов'язані з реакцією жертви на словесну, фізичну або психологічну агресію. Тому необхідно окреслити основні показники та характеристики, які вказують на можливість існування даного явища. По-перше необхідно спостерігати за взаємодією тих учнів, у яких при спілкуванні виникає та проявляється фізична чи психологічна агресія і при цьому постійно один із учасників такої взаємодії є домінуючим та сам провокує ситуації прояву агресії. Під його впливом жертва відчуває страх, невпевненість, демонструє зміни у поведінці та настрої, погіршення успішності в навчанні або втрату ентузіазму й інтересу до школи. По-друге, необхідно спостерігати за змінами в поведінці учня, який піддається неодноразовим нападам агресії. Може спостерігатися дистанційованість від учителів та однолітків, негативізм при обговоренні теми агресивності, напруженість при появі ровесників, образливість. В окремих випадках ці ознаки і симптоми не обов'язково вказують на те, що учень піддається цькуванню. Проте, якщо ці ознаки спостерігаються комплексно або повторюються, необхідне подальше дослідження з метою визначення причин, що впливають таким чином на учня.

Аналізуючи праці західних дослідників, ми виявили, що шкільний булінг має дві основні форми [14; 17]:

1. Фізична – умисні поштовхи, удари, стусани, побої, нанесення інших тілесних ушкоджень та ін. До цієї форми булінгу можна віднести сексуальний булінг (дії сексуального характеру).

2. Психологічна – насильство, пов'язане з дією на психіку, яке наносить психологічну травму шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, створенням напруженої атмосфери для навчання з метою формування зверхнього ставлення групи, навіть учителів чи персоналу школи, до аутсайдера, жертви, найчастіше, фізично слабкішої дитини або з бідної чи неблагополучної родини. До цієї форми можна віднести: вербальний булінг; образливі жести або дії; залякування; ізоляцію; вимагання; кібербулінг.

Варто зазначити, що булінг у школі виявляється не лише в діях учнів щодо одне одного, але і в діях учителів щодо учнів чи навпаки. Вчителі у своїй взаємодії з дітьми можуть проявляти таку поведінку, що приносить останнім психологічний біль і обмежує їх право на збереження гідності особистості. Але виявити таку поведінку, що вказує на булінг, досить складно. Вчитель під час взаємодії з учнями може застосовувати авторитарний стиль управління, який, хоч і може сприйматися дітьми як обмеження їхніх прав, але не є булінгом за визначенням. Іншими проявом булінгу може бути переслідування учнями самого педагога [3].

Д. Ольшевський виділяв прямий та непрямий булінг і зазначав, що прямі знущання часто приймають форму явного, фізичного контакту, в якому на жертву відкрито напали. Непрямі знущання часто приймають форму соціальної ізоляції і навмисного виключення з діяльності. Непрямі форми знущання більше використовують дівчата, ніж юнаки. За даними турецьких досліджень 2000-х років 44% учнів піддавалися вербальному булінгу, 30% – фізичному знущанню, 18% – впливу емоційних знущань і 9% – сексуальному знущанню. За даними норвезьких дослідників чим старші діти, тим менше вони піддавалися фізичному знущанню. Так, фізичному булінгу у віці 11-13 років піддавалися 34% школярів, а у віці 14-16 років – 18,5% школярів. За даними американських досліджень 2000-х років 3% школярів віком від 12 до 18 років піддавалися прямому булінгу; 7% – непрямому булінгу; 5% – як прямому, так і непрямому булінгу протягом 6 місяців [6; 20].

Як вже зазначалося, ситуація булінгу має колективний характер, тобто всі члени групи певним чином задіяні в ситуацію булінгу. В школі діти утворюють ієрархічну соціальну структуру. Агресивні учні, які займають більш високі позиції в соціальній структурі, сприймаються однолітками та вчителями як більш популярні. Агресивні учні часто мають високий рівень соціальної компетентності і використовують знущання над іншими як інструмент, щоб маніпулювати та контролювати свій мікросоціум. Так, Д. Ольшевський виокремлює наступну рольову структуру булінгу: жертва (пасивна, провокаційна), хуліган (агресор; агресивний, пасивний), спостерігачі [8; 16; 19]. Розглянемо кожну групу окремо. Агресивні хулігани – мають агресивну індивідуальність і мотивовані бажанням домінувати над іншими. Пасивні хулігани самі не ініціюють процес залякування, а зазвичай підбурюють агресивного хулігана. І як тільки інцидент залякування починається, пасивні хулігани стають учасниками. Так само як хулігани, жертви є неоднорідною групою. Пасивні жертви безпосередньо не провокують своєю поведінкою хуліганів, вони схильні проявляти хвилювання та тривогу в нових, незвичних для себе ситуаціях. Провокаційні жертви ведуть себе дуже провокаційно, пробуджуючи негативні реакції у оточуючих їх однолітків, такі як гнів, роздратування.

Спостереження свідків за процесом взаємодії хулігана-жертви супроводжується почуттям страху, дискомфорту, провини і безпорадності, оскільки дуже часто вони самі бояться опинитися на місці жертви. У свідків є діапазон вибору ставлення до залякування. Вони можуть пасивно прийняти його (нейтрально-

байдуже ставлення), відкрито заохотити його (позитивне ставлення), або засудити дії хулігана і надати підтримку жертвам (негативне ставлення) [16].

Між учнями, які виконують дані рольові позиції складаються специфічні взаємостосунки. Кожний учень, який приймає участь у булінгу має певне ставлення до цього процесу. Дослідження проведене Д. Ольвеусом показало, що рольову позицію "хуліган" більше займають юнаки (10,5%), ніж дівчата (5,9%). А от жертвами стають в майже в однакові відсотковій кількості як юнаки (11,8%), так і дівчата (11,5%). Серед дівчат більше знаходиться тих, хто прагне захистити жертву та допомогти їй (30,1%), ніж серед юнаків (4,5%). А от серед юнаків (12,2%) більше, ніж серед дівчат (1,4%) тих хто допомагає та підтримує агресора [9; 19].

Аналізуючи роботи західних дослідників ми виявили, що суттєвими рисами взаємостосунків хулігана та жертви є навмисні агресивні вчинки, які повторюються кілька разів і ця частина стосунків характеризується дисбалансом влади між хуліганом та жертвою. Спершу хуліган застосовує ізоляцію та комунікативну атаку по відношенню до жертви при цьому спостерігаючи за її реакцією та поведінкою оточуючих та аналізує наслідки такої взаємодії. На другому етапі у жертви може змінюватися самосприйняття, реакції на агресивні дії в її бік. Жертва може намагатися взаємодіяти з іншими, розробити стратегії, щоб захистити себе, і якщо така взаємодія буде мати негативний ефект, то це призведе до закріплення та використання насилля при спілкуванні з нею іншими учнями [19; 21].

Знуцання в школі – це не просто злість, навіть не конфлікт, це ненависть, неповага. Учні, які знущаються над іншими обирають своїми жертвами тих учнів, які знаходяться в невідгідному становищі через те, що є представниками культурних меншин, перевелися з іншого навчального закладу, потребують особливих освітніх умов, відрізняються фінансовим, соціальним рівнем або жертва відрізняється поведінкою, манерою одягатися, зовнішнім виглядом, манерою говорити. Учні стверджують, що використання соціальної ізоляції та цькування по відношенню до інших є наслідком соціальної невідповідності у групі. Соціальна невідповідність деякими, більш сильнішими учнями, сприймається як відхилення і призводить до несумісності між культурою однолітків і зміни ставлення до інших осіб. Навіть ті, хто не беруть активної участі у залякуванні не хочуть поспілкуватися з жертвою через соціальний тиск [9; 10; 21].

Д. Ольвеус вважав, що існують чотири механізми, які можуть сприяти розповсюдженню шкільного булінгу [7]:

1) в процес булінгу включається соціальне наслідування, тобто спостерігаючи за проявами агресивних дій одного учня по відношенню до іншого заохочує інших дітей до участі в подібних актах, особливо якщо хуліган є "успішним" в завоюванні жертви;

2) ослаблення заборон проти агресивних тенденцій, тобто коли дитина бачить, що хуліган отримує винагороду за прояв агресивної поведінки, то це зменшує її власні заборони відносно участі в агресивних атаках;

3) дифузія відповідальності, тобто коли кілька дітей беруть участь у залякуванні, то у кожного почуття провини та відповідальності зменшується;

4) повторювальність атак, тобто у результаті повторних актів знущання над одним учнем іншими учнями він починає розглядатися як такий, що заслуговує на таке ставлення.

Булінг у шкільному середовищі може виникати як на території школи, так і поза нею. Девоу Дж. та Кафербергер С. у результаті дослідження виявили, що 18% учнів, які зазнавали нападів систематичної, довготривалої агресії з боку інших учнів зазначали, що дані ситуації траплялися на території школи; 11% учнів – на шляху до школи; 12% учнів – далеко від школи [6]. Якщо цькування відбувається на території школи, то, як правило, це відбувається в позаурочний час, у неконтрольованих місцях, наприклад, на перервах або в обідню перерву, а також у момент, коли учні на новий урок переходять з однієї класної кімнати до іншої, тим самим збільшуючи кількість неконтрольованого часу з боку дорослих та стають вразливими для нападу, а також у школах, де всі учні однієї статі [10; 21].

В тих середніх навчальних закладах, де адміністрація чи вчителі толерантно ставляться до проявів булінгу та не контролюють взаємодію між учнями, інтереси учнів шляхом нормативного регулювання, або ж самі вчителі чи школа культивують агресивну взаємодію та дух насильства, як невід'ємні ознаки мужності, учні, як правило, негативно сприймають емоційний клімат самої школи, атмосферу визначають як небезпечну, що у свою чергу, провокує відповідні агресивні реакції. В такій школі учні проявляють систематичні агресивні дії як засіб самоствердження, самовираження в колективі, контролю своєї соціальної позиції, задоволення соціальних потреб, встановлення лідерських позицій та досягнення певних цілей. Соціальне середовище відіграє визначальну роль у формуванні моделей поведінки учнів. З одного боку, середовище школи диктує ті матеріальні цілі, які можна досягти за допомогою насильства, а з іншого – зумовлює вибір на користь насильства як засобу самовираження (як з точки зору утвердження домінування, так і з точки зору захисного механізму від агресії інших). І якщо в цих випадках адміністрація школи ніяк не реагує на такі прояви поведінки з боку хуліганів, то ними це часто сприймається як прийнятна форма поведінки та прийнятна норма в даному середовищі. В такому навчальному закладі, де хулігану дозволили стати домінуючим фактором у середовищі групи, несправедливість і зловживання часто стають регулярними і передбачуваними частинами досвіду групи [4; 9; 12; 21].

Булінг у шкільному середовищі може виникати за умов, коли адміністрація школи не турбується про життя, всебічний розвиток і побутові умови кожної дитини, що може призвести до формування безініціативності та безвідповідальності, проявів негуманних стилів поведінки. Відбувається порушення в розумінні учнів щодо співвідношення інтересів – колективних і особистісних. Булінг у шкільному середовищі впливає на дитину таким чином, що вона не засвоює поняття моралі як суспільного явища, тому в процесі діяльності, організованої взаємодії між школярами не відбувається усвідомлення відповідальності один перед одним, перед колективом. Булінг також може виникати як компенсація за невдачі у навчанні, суспільному житті, а також від тиску та жорстокого поводження батьків чи інших дорослих, при недостатній увазі з боку дорослих. Булінг може виникати й як крайня міра, коли дитина вичерпала всі інші можливості для задоволення своїх потреб, і у випадках, коли учні протестують проти певних правил, виражаючи невдоволення, прагнучи зруйнувати дещо в своєму оточенні [4; 6; 12; 21].

Висновки. Шкільний булінг за своєю природою є складним соціально-психологічним явищем. Ми розуміємо булінг як специфічну соціальну ситуацію, яка виникає в групі та заснована на порушеннях у соціальних стосунках, яка передбачає специфічну групову динаміку (з перерозподілом ролей, статусів, групових норм, цінностей) та ситуацію, в якій, прямо чи побічно, задіяні всі члени колективу.

Шкільна політика, толерантне або нейтральне ставлення адміністрації школи, вчителів до прояву агресивних, насильницьких, ворожих дій з боку учнів та поведінка самих вчителів формує загальну атмосферу не тільки учнівського класу, але й усієї школи, визначає внутрішнє життя, тобто соціально-психологічний клімат. Булінг у шкільному середовищі розвивається в ситуації ворожості, конфліктності, страху.

Серед учнівської молоді булінг може проявлятися у двох формах: фізичній та психологічній. Використання фізичної форми булінгу більш характерно для учнів молодших класів, а психологічної – учнів старших класів. Саме у середній школі відбувається збільшення кількості випадків виникнення та прояву булінгу, але кількість жертв стає меншою. Жертвою в ситуації булінгу може стати учень, який відрізняється від інших за будь-яким критерієм на думку членів колективу. Проявляється булінг, як правило, в позаурочний час та в неконтрольованих дорослими місцях.

Булінг у шкільному середовищі може виникати і тоді, коли відбувається боротьба між учнями за вищий статус у груповій ієрархії, задоволення своїх соціальних потреб та як інструмент маніпулювання та контролю учнем свого мікросоціуму. Оскільки булінг є внутрішньогруповим процесом та передбачає специфічну групову динаміку, то для більш глибокого розуміння механізмів виникнення даного явища необхідно більш детально досліджувати саме соціально-психологічні фактори.

Використані джерела

1. Савельєв Ю.Б. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі / Ю.Б. Савельєв // Наукові записки Національного університету "Києво-Могилянська Академія" / Національний університет "Києво-Могилянська Академія". – 2009. – Т. 97: Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – С. 71-75.
2. Солдатова Г. Буллинг в России становится серьезной проблемой общения в сети / Г. Солдатова // Агрессоры и жертвы. – 2012. – № 11. – С. 42-51.
3. Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки / С. Стельмах // Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / [За заг. ред. проф. В. І. Сипченка]. – Вип LVI. – Слов'янськ: СДПУ, 2011. – С. 431-440.
4. Bullying and Victimization: The Problems and Solutions for School-aged children (1997) // [www. NCPS/ Bullying/and/Victimization/Problems/Solutions/ for/School-aged/children.htm](http://www.NCPS/Bullying/and/Victimization/Problems/Solutions/for/School-aged/children.htm).
5. Darmawan N. Bullying in school: A study of Forms and Motives of Aggression in Two secondary Schools in the city of Palu, Indonesia / N. Darmawan. – Centre for Peace Studies Faculty of Humanity, Social Science and Education University of Tromso Norway, 2010. – 111 p.
6. Devoe J. F. Student Reports of Bullying: Results From the 2001 School Crime Supplement to the National Crime Victimization Survey / J. F. Devoe, S. Kaffenberger – U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics. Washington, DC: U.S. Government Printing Offic. – 2005. – 310 p.
7. Duffy L. A. Bullying in Schools: A Social Identity Perspective / A. L. Duffy, B. Psych (Hons). – School of Applied Psychology Business School, 2004. – 376 p.
8. Espelage D L. M. Bullying in American schools: a social-ecological perspective on prevention and intervention / L. D. Espelage, S. M. Swearer. – London.: Lawrence Erlbaum associates, publishers Mahwah, 2004. – 385 p.
9. Farmer T. The Developmental Dynamics of Aggression and the Prevention of School Violence / T. Farmer, E. Farmer, D Estell, B. Hutchins // Journal of Emotional and Behavioral Disorders. – 2007. – Vol. 15 – № 4. – pp. 197-208.
10. Green R. Characteristics of bullying victims in schools / R. Green, A. Collingwood, A. Ross. – National Centre for Social Research, 2010. – 115 p.
11. Jull S. Youth Violence, Schools, and the Management Question: A Discussion of Zero Tolerance and Equity in Public Schooling / S Jull // Canadian Journal of Educational Administration and Policy. – 2000. – Issue 17. – № 30. – pp. 1-5.

12. Matthiesen S. B. Perpetrators and Targets of Bullying at Work: Role Stress and Individual Differences society / S. B. Matthiesen, S. Einarsen // Violence and Victims – 2007. – Vol. 22.– №6– pp. 735-753
13. Oliver C. Tackling Bullying: Listening to the Views of Children and Young People / C. Oliver, M. Candappa, T. Coram – Institute of Education University of London Research, 2003. – 97 p.
14. Olweus D. Bullying at school: tackling the problem (2001) / D. Olweus // Research Centre for Health Promotion, University of Bergen // www.oecdobserver.org.
15. Olweus D. Bullying at school: Prevalence estimation, a useful evaluation design, and a new national initiative in Norway / D. Olweus // Association for Child Psychology and Psychiatry Occasional Papers – 2004. – № 23. – pp. 5-17.
16. Salmivalli C. Bullying as a Group Process: Participant Roles and Their Relations to Social Status Within the Group / C. Salmivalli, K. Lagerspetz, K. Bjorkqvist, K. Osterman // Aggressive behavior – 1996. – Vol. 22. – pp. 1-15.
17. Sampson R. Bullying in Schools / R. Sampson // Problem-Oriented Guides for Police. Problem-Specific Guides Series. – №12. – pp. 1-49.
18. Scheithauer H. Physical, verbal, and relational forms of bullying among German students: age trends, gender differences, and correlates / H. Scheithauer, T. Hayer, F. Petermann, G. Jugert // Aggressive Behavior. – 2006. – Vol. 32. – Issue 3. – pp. 261 – 275.
19. Seeley K. Peer Victimization in Schools: A Set of Quantitative and Qualitative Studies of the Connections Among Peer Victimization, School Engagement, Truancy, School Achievement, and Other Outcomes / K. Seeley, M. L. Tombari, J. Bennett, B. Jason – Denver.: National Center for School Engagement, 2009. – 291 p.
20. Tasgin E. The Types of Bullying in Turkish Primary Schools / E. Tasgin // Georgian Electronic Scientific journal Education science and Psychology. – 2007. – № 1(10). – pp. 12-18.
21. Thornberg R. "She is Weird!" – The Social Construction of Bullying in School: A Review of Qualitative Research / R. Thornberg // Children and society – 2011. – Vol. 25. – pp. 258-267.

Hubko A.A.

SCHOOL BULLYING AS A SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

The theoretical analysis results of the school bullying phenomenon, its causes, origin conditions, structure and display characteristics are presented in the article. Bullying is understood as a display of a long-term, systematic aggression in the specific social situation that appears in the group, and which is based on inequality (physical and psychological) between an aggressor and a victim. It is shown that the school bullying is a result of the developing specific norms and values in pupils groups, forming specific destructive processes of group dynamics. In addition, the role of such factors as tolerant or indifferent attitude of the school administration and teachers to violence in school is discussed.

School bullying can be in two forms such as physical and psychological. The use of physical form is more prevalent for boys and junior pupils, and psychological is dominant among women and senior pupils. Also most girls tend to use indirect forms of bullying. There are more cases of bullying in senior school than in primary school, but the number of victims is reduced there. The role structure of bullying consists of three main role positions such as an aggressor(s), a victim and observers. The role-position "aggressor" is more occupied by boys than girls. But the victims are usually both boys and girls at about the same correlation. Girls are more likely to support and assist victims, and young men usually take the side of aggressors.

Key words: *aggression, bullying, school environment, role structure of bullying.*

Стаття надійшла до редакції 17.09.2013

